

РАЗВОЈ ВОЈНИХ НУКЛЕАРНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА У ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОМ ПОРЕТКУ КАО ИНСТРУМЕНТ ТВРДЕ МОЋИ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Душан ПРОРОКОВИЋ¹

Апстракт: Упркос бројним тезама како ће постбиополарни поредак означити „крај историје“ и да ће инструменти „меке моћи“ бити важнији за остваривање интереса најважнијих актера у светској политици, пратећи и „хоризонтални“ и „вертикални“ развој нуклеарних потенцијала држава намеће се закључак како се у међународним односима мало шта променило. У анархичном окружењу државе се штите увећавањем потенцијала тврде моћи. За разлику од почетка деведесетих година ХХ века када је на свету било шест нуклеарних сила, данас их је девет, а поред три нове неке старе попут Кине и Израела су значајно осавремениле своје нуклеарне потенцијале. Нуклеарна трка се наставља, истина у новим условима и са извесним (правним) ограничењима, али чињеница је и са бројнијим актерима. Рад се састоји од четири дела. У уводном делу је представљен развој нуклеарних потенцијала држава од Другог светског рата до краја биполарности. Други део је посвећен објашњавању ставова реалиста (нуклеарни оптимисти) и идеалиста (нуклеарни песимисти) и резултатима деловања ових других. У трећем делу се анализирају догађаји од деведесетих година до данас и испитују узроци повећавања броја нуклеарних сила. Последњи део су закључна разматрања.

Кључне речи: нуклеарно оружје, нуклеарне силе, нуклеарни оптимисти, нуклеарни песимисти, стратегија одвраћања, пролиферација.

¹ Др Душан Пророковић, Институт за међународну политику и привреду, Београд, e-mail: dusan@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је реализован у оквиру пројекта „Србија у савременим међународним односима – стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти“ Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, бр. 179029.

УВОД: РАЗВОЈ ВОЈНИХ НУКЛЕАРНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ОД ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА ДО КРАЈА БИПОЛАРНОСТИ

Други светски рат се још није био завршио а „нуклеарна трка“ између САД и Совјетског Савеза је увелико трајала. Напоследку, „у игри“ су остала два главна такмаца, мада их је почетком четрдесетих година XX века било више. У истраживањима конструкције најдеструктивнијег оружја икада произведеног у људској историји на самом почетку Другог светског рата предњачили су САД и нацистичка Немачка, а сличне намере су још пре Совјетског Савеза испољили Јапанци и Британци. Од 1939. године три важне научне институције у Берлину биле су ангажоване у оквиру пројекта „Уранијумски клуб“ (*Uranverein*) – Институт за физику „Цар Вилхелм“ (*Kaiser-Wilhelm Institut für Physik-KWIP*), Универзитет Фридрих Вилхелм (*Friedrich-Wilhelms-Universität*) и Технички факултет (*Technische Hochschule Berlin*), као и катедре за нуклеарну физику на универзитетима у Хамбургу, Лајпцигу и Гетингену. Званично, рад на производњи реактора и употреби нових открића у војне сврхе почиње септембра 1939. године.² Према проценама Дејвида Ирвинга (*David Irving*) три ствари су кључно утицале да немачки пројекат на крају заврши неуспехом. Прва је – недостатак руде уранијума, друга – стална сукобљавања између политичког руководства и научне заједнице (делимично и због хроничног недостатка средстава, а делимично и због сталних мобилизација научног кадра од 1942. године), а трећа – акцидент у Лајпцигу из 1942. године када је експлодирао реактор, што је и обесхрабрило истраживаче и успорило даља истраживања.³ У Јапану је војска ангажовала професора Јошија Нишину (*Yoshio Nishina*) на овом задатку, па су прва истраживања почела 1941. године. Иако се са овим послом наставило све до марта 1945. (када је у америчком бомбардовању потпуно разрушена лабораторија у којој су вршени експерименти), па је Јапан интензивирао ископавања руде уранијума у Фукушими, те на локацијама у Бурми и Кини, две године раније закључено је да се ради о исувише компликованом захвату који не може бити реализован у кратком временском периоду, те се због тога претпостављало како атомско оружје неће бити пресудно за окончање рата.⁴

Насупрот томе, амерички покушај доноси резултат. У томе је удео имао и Алберт Ајнштајн (*Albert Einstein*), који писмом упозорава председника Рузвелта

² Према: *Jeremy Bernstein, Hitler's Uranium Club: The Secret Recordings at Farm Hall, Copernicus, New York, 2001.*

³ О овоме више у: *David Irving, The German Atomic Bomb. The History of Nuclear Research in Nazi Germany, Simon Schuster, New York, 1966.*

⁴ *Deborah Shapley, „Nuclear Weapons History: Japan's wartime Bomb Project revealed“, Science, Vol. 199, No. 4325, pp. 152-157. Такође и у: FA Wilcox, Clyde Wilcox, Japan's Secret War: Japan's Race Against Time to Build Its Own Atomic Bomb, Da Capo Press, 1995.*

да нацисти могу доћи у посед разорне бомбе.⁵ Већ у октобру 1939. године амерички Саветодавни одбор за уранијум (*Advisory Committee on Uranium*) добио је задатак да испита могућности производње „уранијумске бомбе“, а од 1942. је почео са радом чувени „Пројекат Менхетн“ (*Manhattan Project*)⁶. САД су прве извеле успешну нуклеарну пробу – 16. јула 1945. године, а за сада су и једина земља на свету која је употребила нуклеарно оружје нападима на Хирошиму (6. августа) и Нагасаки (9. августа 1945). Прва бачена бомба (названа *Little Boy*) је имала снагу експлозије од 15 килотона, док је друга (*Fat Man*) била снажнија са 21 килотоном. Допринос развоју прве нуклеарне бомбе дали су и британски научници, пошто је указом Винстона Черчила (*Winston Churchill*) у јуну 1940. године формирано посебно тело које је требало да испита могућности њене конструкције (*MAUD Committee*). До краја наредне године овај Комитет је написао два извештаја и начелно одговор, у чијем састављању су учествовали истраживачи са универзитета у Оксфорду, Кембриџу, Ливерпулу и Бирмингему, био је позитиван.⁷ Од почетка рада „Пројекта Менхетн“ Британци се придружују САД и то постаје њихова заједничка активност.

Званична Москва је по много чему све до 1945. године заостајала. Службено, развој совјетског нуклеарног програма почиње 28. септембра 1942. године под руководством Игора Курчатова (Игорь Васильевич Курчатов). Група задужена за ову активност је, према руским изворима, формирана тек после откривања информације да на сличном пројекту раде и западне државе.⁸ Рој Медведев (*Roy Medvedev*) наводи да је за Стаљина развој нуклеарног програма био једина гаранција одржавања статуса суперсиле и због тога је лично надгледао како се процес одвија.⁹ Међутим, за разлику од САД, из чувене Лабораторије бр. 2 Академије наука СССР (*Лаборатория № 2*) решење је „изашло“ тек четири године по окочању рата – 1949. године. За преговоре са Вашингтоном око разграничења у Европи то је било касно али, време ће показати, за стварање биполарног поретка сасвим довољно. Ипак, питање је да ли би и колико би брзо Совјетски Савез стигао до прве успешне нуклеарне пробе да у свему нису имали помоћ немачких научника. Паралелно са напредовањем пешадије и оклопних јединица Црвене армије кроз Немачку, на терену су наступали и

⁵ Gimbel John, "U.S. Policy and German Scientists: The Early Cold War", *Political Science Quarterly*, Volume 101, Number 3, 1986, pp. 433–451.

⁶ Richard G. Hewlett, Oscar E. Anderson, *The New World, 1939–1946*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1962, pp. 16-20.

⁷ „The MAUD Report, 1941. Report by MAUD Committee on the Use of Uranium for a Bomb“, *Atomic Archive*, <http://www.atomicarchive.com/Docs/Begin/MAUD.shtml>

⁸ И. А. Андрюшин, А. К. Чернышёв, Ю. А. Юдин, *Укрощение ядра. Страницы истории ядерного оружия и ядерной инфраструктуры СССР*, Типография «Красный Октябрь», Саров: Саранск, 2003, стр. 35-62.

⁹ Zhores Medvedev, Roy Medvedev, *The Unknown Stalin*, Tauris, London, 2003, pp. 112-132.

припадници специјалне службе НКВД-а (Народни комесаријат за унутрашња дела), под командом Аврама Завењагина (Авраамий Павлович Завенягин), са задатком да прикупљају опрему, материјале и лица задужена за развој нацистичког нуклеарног програма.¹⁰ Иако су, према подацима Антона Первушина, успели да у совјетске лабораторије пребаце чак 208 немачких научника, а међу њима и неке од водећих¹¹, успех је био само делимичан пошто се испоставило да су идентичне специјалне операције спроводиле америчке и британске обавештајне службе!¹² То је и један од разлога због којих се Велика Британија уписала као трећа у „клуб нуклеарних сила“ изводећи прву успешну пробу 1952. године.

Међутим, од 1958. године Велика Британија подређује развој националног програма заједничкој безбедносној стратегији са САД. Први споразум између САД и Велике Британије који се тиче размене информација о нуклеарном оружју потписан је 1955. (*Agreement for Cooperation Regarding Atomic Information for Mutual Defense Purposes*), а убрзо га је заменио свеобухватан Заједнички одбрамбени уговор из 1958. године (*US-UK Mutual Defence Agreement*).¹³ Тај документ представља основ сарадње између две земље на пословима употребе атомске енергије за узајамне одбрамбене потребе. Посебно се регулишу питања „побољшања нуклеарне безбедности“ (*Enhanced Nuclear Safety*) и „унапређења електронских система бојевих глава“ (*Warhead Electrical System*). Билатералним споразумом из 1963. године (*The Polaris Sales Agreement*) САД су почеле да снабдевају Велику Британију са пројектилама „Поларис“, лансирним рампама и системима за навођење, док је део посла британске стране био да се произведу нуклеарне бојеве главе и подморнице. Званични Лондон је дао одређене гаранције у погледу употребе пројектила, али САД немају право вета на коришћење британског нуклеарног оружја.¹⁴ Извесне модификације

¹⁰ Norman Naimark, *The Soviets in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*, Belknap, Evergreen (Co), 1995, pp. 203-250.

¹¹ Карл Цимер (Karl Zimmer), Хајнц Позе (Heinz Pose), Ернст Рексер (Ernst Rexer), Николаус Рил (Nikolaus Riehl), Валтер Херман (Walter Herrmann), Вернер Чулијус (Werner Czulius) и Роберт Дупел (Robert Döpel). Према: Антон Первушин, *Астронавты Гитлера*, Эксмо: Яза, Москва, 2004.

¹² У операцијама под називима Алсос (*Operation Alsos*) и Епсилон (*Operation Epsilon*) америчко-британска обавештајна заједница је успела да „дође!“ до низа немачких нуклеарних физичара, као што су: Ерих Баге (Erich Bagge), Курт Дибнер (Kurt Diebner), Валтер Герлах (Walter Gerlach), Ото Хан (Otto Hahn), Паул Хартек (Paul Harteck), Вернер Хајзенберг (Werner Heisenberg), Хорст Коршинг (Horst Korsching), Карл Вирц (Karl Wirtz) и Карл Фридрих фон Вајзекер (Carl Friedrich von Weizsäcker). О овоме више у: Reginald Jones, *Most Secret War*, Hamilton, London, 1978.

¹³ Alfred Goldberg, “The Atomic Origins of The British Nuclear Deterrent”, *International Affairs*, 40 (3), July 1964, pp. 409–429.

Споразум је претрпео 1982. године, када је договорено да Велика Британија добије „Тридент ракете“ (*Trident missile*), које се лансирају са подморница, а заузврат се обавезала да додатно плаћа америчкој влади за научне и развојне програме.

Дешавања у другој половини четрдесетих година XX века изазвала су велико интересовање код Шарла Де Гола (*Charles de Gaulle*). Као кључни разлог због којег Француска треба да развија сопствени нуклеарни програм, Де Гол је наводио „совјетску претњу“, али је у његовом постављању јасно преовладавао став и да се не сме бити зависан од САД на начин како је то учинила Велика Британија.¹⁵ Де Гол се заинтересовао за нуклеарни програм још док је био на челу привремене француске владе (од августа 1944. до јануара 1946. године), па је у том периоду основан Француски комесаријат за атомску енергију (*Commissariat à l'énergie atomique*), тело надлежно за развој и употребу научног, комерцијалног и војног нуклеарног програма. Непосредно после избора за председника државе формирао је и Ударне снаге (*Force de Frappe*) 1959, а годину дана касније успешно је изведена прва нуклеарна проба. Де Гол је инсистирао и да Француска самостално, без асистенције САД, изведе термонуклеарну пробу 1968. године, после чега је поносно изјавио да је „Француска трећа нуклеарна сила света“.¹⁶ Француска је и до данас остала трећа нуклеарна сила света, са око 300 нуклеарних бојевих глава, мада јој позицију угрожава Кина¹⁷ (упоредити податке из Табеле 2).

Кина је свега четири године после Француске извела прву нуклеарну пробу, мада се о њеном нуклеарном програму најмање зна. Посебност позиције Кине се огледа у томе што је ова земља од тренутка „уласка у статус“ нуклеарне силе прокламовала политику „Нећемо први деловати“ (*No First Use*).¹⁸ То је класичан пример коришћења *стратегije одвраћања*. Мада се, пре свега, код америчких теоретичара од двехиљадитих година јављају сумње у даље намере Кине. Тако, на пример, Ричард Вулгар-Џејмс (*Richard Woolgar-James*) поставља питање основаности кинеске стратегије одвраћања у другој деценији XXI века. Кина је развила подморнице које могу да носе нуклеарне пројектиле, па су оружане

¹⁴ Peter Nailor, *The Nassau connection: the organisation and management of the British POLARIS project*, H.M.S.O., London, 1998.

¹⁵ Patrick Boureille, „1960 : le projet de constitution d'une force de frappe océanique stratégique comme réponse à la menace soviétique“, *Revue historique des armées*, mars 2004, pp. 63-73.

¹⁶ Bernard Ledwidge, *De Gaulle*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1982, p. 341.

¹⁷ Михаил Сосновский, „Ядерная политика и ядерное оружие Франции“, *Журнал Национальная оборона*, 2004, № 4, <http://www.nationaldefense.ru/>

¹⁸ Кина је постала пета нуклеарна сила на свету после успешно изведеног тестирања 16. октобра 1964. године. Цео пројекат је носио кодни назив „596“, а прво тестирање нуклеарног оружја је извршено на локацији Лоп Нур, у сланој пустињи на северу земљу, у региону Синкјанг, у Бајанголско-монголској аутономној области.

снаге ове земље сада у стратешкој предности и способне да нанесу „први удар“. Подморнице је тешко открити, оне се могу приближити територији непријатеља и напасти без упозорења. „Кина је доследна у истицању сопствене ‘Нећемо први деловати’ нуклеарне политике. Међутим, Кина има један од најтајнијих нуклеарних програма на свету. Зашто би се онда ова доктрина схватала као искрени опис кинеских амбиција, посебно имајући у виду њен све већи нуклеарни арсенал? Зашто би међународна заједница веровала обећању Кине да неће прва деловати са својим нуклеарним оружјем? /.../ Кинески нуклеарни програм се развија у правцу који отвара питање основности политике ‘Нећемо први деловати’. У жељи да повећа способност могућег ‘другог удара’, Кина ће ускоро у својим оружаним снагама имати подморнице Тип-094, које ће бити наоружане са балистичким ракетама ЈЛ-2. Када једном достигне тај ниво, сасвим је вероватно да ће Кина почети са патролирањем у дубицима водама, стављајући територију Сједињених Држава под домет кинеских подморница-балистичких ракета са нуклеарним бојевим главама.“¹⁹

Током хладноратовског периода успешну нуклеарну пробу је извела још и Индија 1974. године, највероватније и Јужноафричка Република пет година касније, а претпоставља се да је Израел стекао нуклеарно наоружање између 1967–1969. године. Рат са Кином 1962. године, који се завршио губитком дела територије на Хималајима, допринео је умножавању и убрзавању броја активности како би Индија што је могуће пре развила нуклеарно оружје.²⁰ Нуклеарно наоружање је представљало средство одвраћања Кине од новог, потенцијалног напада на Индију. Индија је иницијални нуклеарни тест извела 1964. године, а други три године касније. Прва нуклеарна проба изведена је 1974. године и представљена је као „нуклеарна експлозија мирољубивог карактера“, пошто је главна намена требало да буде употреба стеченог знања за невојне сврхе (због тога је и кодни назив пројекта био „Насмејани Буда“ – *Smiling Buddha*).²¹ Међутим, развој нуклеарних технологија за потребе производње електричне енергије могао се усмерити и ка циљевима друге врсте, што се од двехиљадитих најбоље види на примеру Ирана. Тако је и у Индији паралелно текао процес конструкције прве нуклеарне бомбе, који ће донети резултат у првој половини деведесетих (о чему ће више речи бити у трећем делу рада).²²

¹⁹ Richard Woolgar-James, “China’s nuclear submarines: The end of “No First Use?”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 19 NOVEMBER 2015, <http://thebulletin.org/chinas-nuclear-submarines-end-no-first-use8900>

²⁰ Raj Chengappa, *Weapons of peace: the secret story of India’s quest to be a nuclear power*, Harper Collins Publishers, New Delhi, 2000.

²¹ Crispin Bates, *Subalterns and Raj: South Asia Since 1600*, Routledge, London, 2007, p. 343.

Власти Израела никада нису званично признале да поседују ову врсту оружја, мада су претпоставке сасвим другачије. Израелске власти су саопштиле да на њиховој територији ради центар за нуклеарна истраживања (*Negev Nuclear Research Center*), али нису пружиле никакве информације о његовој намени. Према тврдњама већег броја истраживача, Израел је још у првој половини шездесетих завршио припремне радње и иницијална испитивања.²³ За време Шестодневног рата 1967. године већ је поседовао две нуклеарне бомбе.²⁴ У наредне две године радови на развоју нуклеарног програма су интензивирани, тако да је израелска војска почетком седамдесетих година располагала са 5–6 бомби снаге експлозије од 19 килотона, што значи да су имале већу разорну моћ од оне бачене на Хирошиму.²⁵ Велике су расправе о томе шта данас израелски нуклеарни арсенал подразумева, па се тако лицитира да су његови капацитети између 60–200 нуклеарних бојевих глава.²⁶ Ханс Кристенсен (Hans Kristensen) наводи да је 2014. Израел располагао са 80 нуклеарних бојевих глава, а да такође има фисиони материјал за производњу још 200 у релативно кратком временском периоду.²⁷ Ова процена се поклапа са ранијим проценама Стокхолмског међународног института за мировна истраживања (*SIPRI*).²⁸

На крају, када је о нуклеарном програму Јужноафричке Републике реч, као и у случају Индије, власти ове државе су почеле са развојем нуклеарног програма уз образложење да је то за мирнодопске сврхе. Ипак, истраживања су усмерена и у другом правцу, па је прву нуклеарну бомбу режим у Преторији имао на располагању 1982. године.²⁹ До 1987. године их је већ било шест. Услед пада режима који је заговарао апартхејд и великих унутрашњих промена 1989. је донета одлука (уз велики притисак САД и ИАЕА) да се нуклеарне бојеве главе демонтирају, а војни нуклеарни програм угаси.³⁰

²² Raj Chengappa, op. cit., pp. 219-21.

²³ William Burrows, Robert Windrem, *Critical mass: the dangerous race for superweapons in a fragmenting world*, Simon&Schuster, New York, 1994, p. 280

²⁴ Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 273-274.

²⁵ (Tahtinen, 1974: 34)

²⁶ Avner Cohen, *The Worst-Kept Secret: Israel's bargain with the Bomb*, Columbia University Press, New York, 2010, pp. XXVII, 82.

²⁷ Hans Kristensen, Robert Norris, "Israeli nuclear weapons, 2014", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 50, No. 6, 2014, pp. 97-115.

²⁸ *Yearbook 2008: Armaments, Disarmament and International Security*, Stockholm International Peace Research Institute: Oxford University Press, Stockholm: Oxford, 2008, p. 397.

²⁹ Zondi Masiza, "A Chronology of South Africa's Nuclear Program", *The Nonproliferation Review*, Vol. 1, No. 1, Fall/Winter 1993, pp. 35-52.

Крај Хладног рата и биполарног поретка свет је дочекао, дакле, са шест нуклеарних сила, јер је уз пет сталних чланица СБ УН још и Израел поседовао нуклеарно оружје, док је Индија несумњиво тежила ка томе и било је само питање времена када ће се у историју уписати као седма нуклеарна сила. С једне стране, број држава које поседују нуклеарно оружје се повећавао, а с друге стране, у првој половини трке „нуклеарни континенти“ су непрестано расли. Пре свега се то тицало две суперсиле. САД су тако током 1967. године досегле максимум и имале у свом арсеналу 31.255 бојевих глава³¹, док је Совјетски Савез рекордан број нуклеарних бојевих глава поседовао 1988. године: више од невероватних 40.000! Развој нуклеарних потенцијала једног актера узроковао је идентичне акције других. Убрзо пошто су САД прве употребиле нуклеарно оружје, Совјетски Савез је такође унапредио свој програм. Велика Британија је због „совјетске претње“ убрзала развој сопственог нуклеарног арсенала, а за њом и Француска јер је то био најсигурнији начин да се обезбеди адекватна (независна) позиција у међународним односима. Услед континуалног нарушавања кинеско-совјетских односа, а имајући у виду и свежа искуства из Корејског рата, слично поступа и Кина, што последично, после Кинеско-индијског рата доприноси утемељивању нуклеарног истраживачког центра у Индији. Израел је у окружењу арапских држава такав потез видео као једину гаранцију очувања државе, а пример Јужноафричке Републике је бизаран, пошто је развој нуклеарног оружја био усмерен не против спољних непријатеља, већ зарад очувања тадашњег режима.

У хладноратовском периоду нуклеарна сила је постала најважнији инструмент тврде моћи. Гар Алперовиц (Gar Alperovitz) наводи да је Потсдамска конференција померена за другу половину јула, уместо да буде одржана у јуну, како би Сједињене Државе успешно извршиле прву нуклеарну пробу, тиме показале своју снагу и ојачале преговарачку позицију.³² Ово потврђује и податак да су амерички председник и француски премијер, Хари Труман (Harry Truman) и Шарл Де Гол, договорили да ће Совјетски Савез обавестити о нуклеарним пробама тек пошто се изврши „успешно тестирање“, као и да ће даље инфомрације о том питању размењивати са званичном Москвом у зависности од тога како се буду решавали „пољски, румунски, југословенски и манџуријски проблем“.³³ Поседовање нуклеарног оружја је

³⁰ Peter Liberman, "The Rise and Fall of the South African Bomb", *International Security*, Vol. 26, No. 2, Fall, 2001, pp. 45-86.

³¹ Nathan Busch, *Assessing the Optimism-Pessimism Debate: Nuclear Proliferation, Nuclear Risks, and Theories of State Action*, University of Toronto, Toronto, 2001, pp. 33-89.

³² Gar Alperovitz, *Atomic diplomacy: Hiroshima and Potsdam – The use of the atomic bomb and the American confrontation with Soviet power*, Simon & Schuster, New York, 1965, p. 147. Нуклеарна проба је извршена 16. јула 1945. године, а Потсдамска конференција је почела 17. јула и трајала до 2. августа.

омогућавало наметање решења у међународним односима док је, с друге стране, осигуравало националну безбедност. У условима биполарности за велике државе, које су претендовале да буду кључни актери регионалне и глобалне безбедности поред двеју суперсила, увећавање војне моћи је постао *conditio sine qua non*.

Бројни теоретичари на такав расплет нису гледали са одобравањем. Још од шездесетих година уследиле су велике расправе на тему ограничавања војних нуклеарних потенцијала, а у постхладноратовском поретку, када се све више говори о концепту „меке моћи“, отвара се и тема неопходности његовог потпуног уништења. Да ли је нешто тако могуће?

ПОГЛЕД РЕАЛИСТА И ИДЕАЛИСТА НА НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ

Расправа између представника реалистичке и идеалистичке школе мишљења се одвијала полемикама између „нуклеарних песимиста“ и „нуклеарних оптимиста“. И повећавање нуклеарних арсенала САД и Совјетског Савеза, али и упорно повећавање броја држава које располажу нуклеарним оружјем, за „нуклеарне песимисте“ представља претњу глобалној безбедности. Не треба посебно образлагати шта би нуклеарни рат ширих размера донео, односно какве би његове последице биле. Ипак, треба подвући да је ова врста наоружања употребљена само два пута, у размаку од три дана, на крају Другог светског рата. Иако су буџети за конструсање нуклеарних бојевих глава и пратећих ракетних носача, њихово одржавање и осавремењавање вртоглаво расли до краја осамдесетих година, државна руководства се нису одлучивала да оружје и употребе, без обзира што је било неколико великих криза у међународним односима (Корејски рат, Вијетнамски рат, Кубанска криза итд.). Како још примећује Кенет Волц (Kenneth Waltz) не само да није било „нуклеарног рата“, већ од завршетка Другог светског рата уопште није долазило до оружаног сукобљавања између кључних актера светске политике (он то назива *major wars*) што је аномалија у светској историји.³⁴ „Пошто је катастрофичан исход нуклеарног рата лако замислити, вође држава ће се уздржати од ужаса да га изазову. Са нуклеарним оружјем, стабилност и мир се ослањају на лаке рачунице о томе шта једна земља може да учини другој. Свако – било политички лидер или случајни пролазник на улици – може лако да види да катастрофа следи ако догађаји измакну контроли и нуклеарно оружје почне да се испалује.“³⁵ Војни нуклеарни програм је развијан, али се и даље ратовало

³³ Frank Costigliola, *France and United States: The Cold Alliance Since World War II*, Twayne, New York, 1992, pp. 38-39.

³⁴ Kenneth Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*, Adelphi Papers, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London, 1981, p. 30.

„конвенционалним оружјем“. Разлог због којег је нуклеарно оружје остало неупотребљено од 1945. године налази се у већ изнетој чињеници: сви актери су свесни могућих последица! Нуклеарно оружје се развија не да би се користило, већ за спровођење стратегије одвраћања непријатеља од напада на сопствену територију, односно, у постбиполарном свету, да би се осигурало адекватно место у систему међународних односа.

Зато „нуклеарни оптимисти“ развијају тезу о успешности „нуклеарног одвраћања“ (*nuclear dissuasion*), до којег долази захваљујући „нуклеарном застрашивању“ (*deterrence*). Само постојање нуклеарног потенцијала једне државе, „заstraшује“ друге актере у међународној политици, па ће се они уздржавати од провокација или покретања рата, не само нуклеарног већ и конвенционалног. Волц и Скот Саган (Scott Sagan) констатују: „Нуклеарно оружје које се одговорно користи чини отпочињање рата веома тешким задатком. Државе које имају нуклеарно оружје имају и јак подстицај да га употребљавају одговорно. То важи и за мале и за велике нуклеарне силе.“ Због тога се претпоставља да до непосредне употребе нуклеарног оружја неће доћи, јер се актери „неће излагати великим ризицима због малих добитака.“³⁶ Џонатан Тепермен (Jonathan Tepperman) још додаје да се између нуклеарних сила прави „трошковник потенцијалног рата“ који је „очигледан, неизбежан и неприхватљив“.³⁷

Међутим, насупрот изнетим ставовима (нео)реалиста, из различитих идеолошких школа долазе сасвим другачија мишљења. Како Жаклина Новичић закључује „нуклеарни песимизам се заснива на аргументима о ризицима од ширења нуклеарног оружја. Он долази углавном из групе либералних теоретичара међународне политике, а пошто се не ради о једној повезаној школи мишљења, анализи ефеката нуклеарног оружја се приступа из различитих аспеката – из аспекта организационе теорије, либералног институционализма итд.“³⁸ Оштро нападајући „нуклеарне оптимисте“ Хедли Бул (Hadley Bull) наводи: „Овај мисаони експеримент треба довести до логичког екстрема. Користећи исти аргумент којим се објашњава нуклеарно одвраћање, имплицира се да би најбољи начин за спречавање саобраћајних удеса на путевима било стављање нитроглицерина у бранике на свим аутомобилима. Сви би возили бескрајно пажљиво, али када би једном дошло до несреће,

³⁵ Kenneth, Waltz, „Nuclear Myths and Political Realities“, *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, September 1990, p. 734.

³⁶ Scott Sagan, Kenneth Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, W.W. Norton, New York, 1995, p. 6.

³⁷ Jonathan Tepperman, „How Nuclear Weapons Can Keep You Safe“, *The Daily Beast*, 28. Aug 2009.

³⁸ Žaklina Novičić, „Nuklearno oružje u međunarodnoj politici“, *Međunarodni problemi*, Vol. LVII, br. 4, 2005, str. 519.

последнице би биле далеко горе“.³⁹ Кенет Болдинг (Kenneth Boulding) додаје да „ако је систем одвраћања заиста стабилан, онда ће он престати да одвраћа било кога“.⁴⁰ Болдинг заправо упозорава да ће, ако се сви буду водили принципом „нуклеарног одвраћања“, сви актери пре или касније почети да развијају овај програм и на крају и поседовати нуклеарно наоружање, што би целокупан концепт „нуклеарних оптимиста“ довео до апсурда. Због тога је Марк Траченберг (Marc Trachtenberg) констатовао да уколико „нуклеарно одвраћање не успе“, може „настати Армагедон“!⁴¹

Такође, „нуклеарни песимисти“ наводе и да постоје државе које развој нуклеарног војног програма виде као „офанзивно средство“, а да се у потпуности не можемо ни поуздати у рационалност доносилаца одлука. Када је о првом реч, њихов закључак има смисла пошто нуклеарне силе могу користити своју позицију да би нападале мање државе (слабије супарнике) и против њих водиле конвенционалне или асиметричне ратове. Због тога против њих остали важни актери неће интервенисати, јер оне поседују капацитет за „одвраћање“. Само поседовање нуклеарног оружја чини употребу силе у међународним односима вероватнијом, без обзира што се неће ратовати нуклеарним бојевим главама. Друга теза о „нерационалности“ лидера се све чешће доказује на примеру тројице сукцесивних лидера Северне Кореје, а пре свега последњег – Ким Џонг Уна, који је у августу 2017. године јавно запретио да ће у случају даљег размештања америчких (против)ракетних система у Јужној Кореји гађати нуклеарним пројектилом америчко острво Гуам, али и процене легендарног Че Геваре који је молио совјетско руководство да употреби свој арсенал у Кубанској кризи и допринесе остварењу „крајњег циља комунизма“.⁴² Од двехиљадитих „нуклеарни песимисти“ све чешће наводе и пролиферацију као разлог због ког је неопходно једноставно забранити и поседовање и даље развијање нуклеарног оружја. Нејтан Буш (Nathan Busch) поставља питање шта ће се десити ако нека од терористичких организација дође у посед нуклеарног оружја и како ће онда реаговати водеће светске државе и међународна заједница у целини, пошто терористи „немају сталну адресу“?⁴³

³⁹ Thanos Dokos, *Countering the Proliferation of Weapons of Mass Destruction: NATO and EU options in the Mediterranean and Middle East*, Routledge, London, 1998, p. 28.

⁴⁰ Robert Jervis, *The Meaning of Nuclear Revolution: State Craft and the Prospect of Armageddon*, Cornell University Press, Ithaca, 1989, p. 20.

⁴¹ Marc Trachtenberg, "Waltzing to Armageddon?", *The National Interest*, No. 69, Fall 2002, pp. 144-152.

⁴² Keith Payne, *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction*, University of Kentucky, Lexington, 2001, p. 52.

Табела 1: Споразуми о ограничавању војних нуклеарних потенцијала САД и Совјетског Савеза/Русије⁴⁴

Идеалистичке тезе о неопходности одрицања од нуклеарног потенцијала донеле су извесне резултате у другој половини осамдесетих и током деведесетих година. САД и Совјетски Савез, односно Русија као сукцесор, потписали су низ споразума којима се ограничавају нуклеарни потенцијали

	SALT I	SALT II	START I	START II	START III	SORT	NEW START
статус споразума	истекао	никад примењен	истекао	никад примењен	незавршени преговори	заменен новим	на снази
бојевих глава	нема података	нема података	6000	3000-3500	2000-2500	1700-2200	1550
ракетних носача	САД-1710; СССР-2347	2250	1600	нема података	нема података	нема података	700
датум потписивања	26.05.1972.	18.06.1979.	31.07.1991.	03.01.1993.	нема података	24.05.2002.	08.04.2010.
примењује се од	03.10.1977.	нема података	05.12.1994.	нема података	нема података	01.06.2003.	05.02.2011.
Истиче	03.10.1977.	нема података	05.12.2009.	нема података	нема података	05.02.2011.	05.02.2021.

обе земље. Први преговори почели су неколико година после Кубанске кризе и резултирали најпре споразумом *SALT I*, а затим и његовим наследником, споразумом *SALT II*. Ипак, како се може видети на Дијаграму 1 значајније смањивање нуклеарних потенцијала обе земље уследило је тек после 1990. године, односно након почетка примене споразума *START I*. У Табели 1 приказана је хронологија преговора између САД и Совјетског Савеза/Русије из које се може видети како су после споразума *START I*, сви наредни, све до 2010.

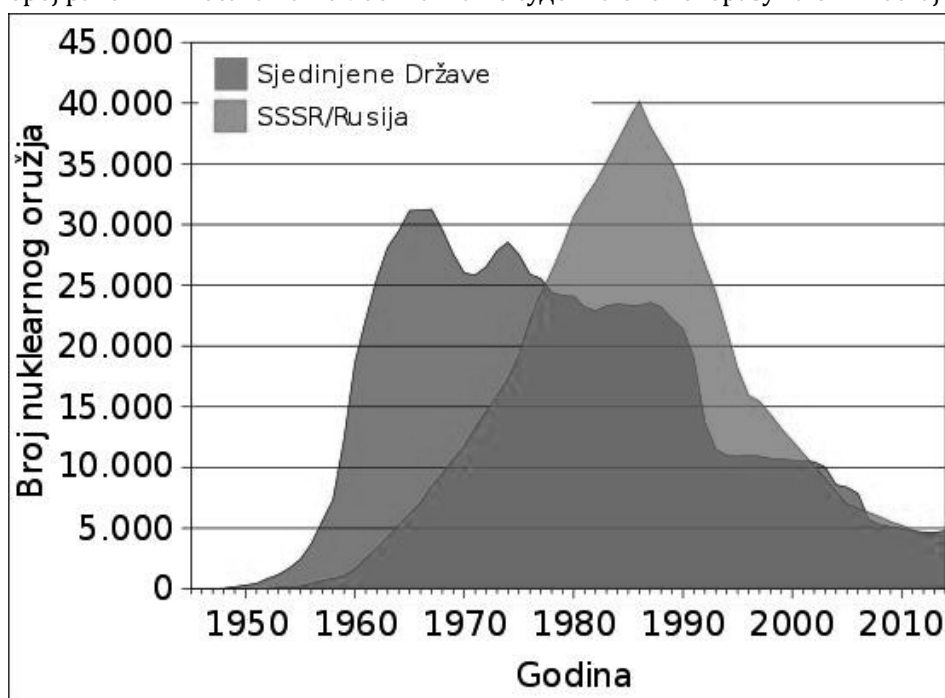
⁴³ Nathan Busch, *No End in Sight: The Continuing Menace of Nuclear Proliferation*, University of Kentucky, Lexington, 2004, p. 249.

⁴⁴ Према: Daryl Kimbal, "U.S.-Russian Nuclear Arms Control Agreements at a Glance", *Arms Control Association*, Washington DC, June 2017, <https://www.armscontrol.org/factsheets/USRussiaNuclearAgreementsMarch2010>

године завршавани неуспехом. До тога је долазило услед израженог неповерења између две стране.⁴⁵

Дијаграм 1: Број нуклеарних бојевих глава САД и СССР/Русије за период 1945–2015. година⁴⁶

Последњи споразум потписан 2010. године требало би да осигура да обе земље до 2021. године сведу број нуклеарних бојевих глава на највише 1500, а број ракетних носача на по 700. Каква ће судбина овог споразума бити остаје

да се види, пошто је почетком 2017. године председник САД Доналд Трамп (Donald Trump) изјавио да је он „једностран“, да представља „још једну лошу погодбу коју је склопила његова земља“, те да има намеру не да смањује, већ управо супротно – повећава нуклеарне капацитете САД.⁴⁷ У сваком случају,

⁴⁵ О споразумима између САД и СССР/Русије више у: Žaklina Novičić, „Nuklearno oružje u međunarodnoj politici“, op. cit., стр. 514-515.

⁴⁶ Robert S. Norris, Hans M. Kristensen, „Global nuclear stockpiles, 1945–2006“, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 62, no. 4, July/August 2006, p. 65.

результат досадашњих преговора је смањење нуклеарних потенцијала обе земље за око 20 пута.

Такође, приметан је био и пораст утицаја „анти-нуклеарног лобија“ у европским земљама – Великој Британији и Француској. Високи трошкови за останак у „нуклеарној трци“ (процене власти Велике Британије су 2006. године биле да ће их замена три подморнице које могу да носе нуклеарне пројектиле коштати око 20 милијарди фунти) мотивишу многобројне групе да потестују и јавно захтевају одустајање својих влада од статуса нуклеарне силе, а периодични акциденти у нуклеарним електранама само су им омогућавали још шири медијски простор.⁴⁸ Највећи протести у историји Француске су организовани 1995. године, после одлуке Жака Ширака (Jacques Chirac) да се изведе нуклеарна проба (била је то последња) на тлу Муруроа у Француској Полинезији. Да би се јавност умирила, француски Сенат је усвојио документ којим се наглашава како је разлог за обављање пробе било прикупљање информација које ће обезбедити даљи развој нуклеарног програма без вршења оваквих тестирања.⁴⁹ Ипак, под притиском јавности руководство Француске је постепено смањивало средства за нуклеарни програм, што је довело до одустајања од одржавања система за лансирање балистичких ракета са нуклеарним бојевим главама домета до 3.500 км (типа S-2 и S-3, SSBS-*Sol-Sol Balistique Stratégique*). Осамнаест ракета типа S3D су деактивирани 1996. године, а 1998. су демонтирани и силоси за држање ракета и сва пратећа опрема. Мишљења „нуклеарних песимиста“ донекле утичу на политику Велике Британије и Француске, а узроке за условно речено „стагнирање“ њихових нуклеарних програма треба тражити и у нестанку „совјетске претње“.

Смањивање нуклеарних потенцијала САД и Совјетског Савеза, уз пратеће британске и француске активности, треба посматрати и из ширег контекста и међународних иницијатива које су у другој половини шездесетих предузимане. До 1968. године је већ био усаглашен Споразум о неширењу нуклеарног оружја (званично – *The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, а у употреби је чешће присутан скраћени назив – *Non-Proliferation Treaty*), а на снагу је ступио 1970. До данас је остао важећи, а Конференција о разматрању и проширењу обавеза уговорних страна је 1995. године одлучила да остаје важећи на

⁴⁷ „Русија категорики против прекида споразума START-3“, *Руска реџ*, 24. фебруар 2017, https://lat.ruskarec.ru/news/2017/02/24/rusija-kategorichki-protiv-prekida-sporazuma-start-3_708838

⁴⁸ О овоме више у: Душан Пророковић, „Изазови везани за образовање из области нуклеарне безбедности и програм Међународне агенције за атомску енергију (ИАЕА)“, *Култура полуса*, год. XII, бр. 28, 2015, стр. 67-94.

⁴⁹ „Les essais nucléaires: Chapitre I: Pourquoi A-T-On procédé à des essais d'armes nucléaires?“, Report N° 179, Sénat français, Paris, 1995, <http://www.senat.fr/rap/o97-179/o97-1798.html#toc32>

неодређено време.⁵⁰ Споразум се темељи на три стуба – забрани пролиферације нуклеарних технологија, разоружавању и усмеравању држава ка развоју мирнодопског (цивилног) нуклеарног програма, а за контролу његове примене је овлашћена Међународна агенција за атомску енергију (International Atomic Energy Agency – ИАЕА). ИАЕА је током четири и по деценије примене споразума неколико пута оштро интервенисала, а посебно је била критична према Ирану (последњи пут 2006. године), Сирији и Либији, државама које су овај међународни уговор потписале, али га се нису придржавале. Јужноафричка Република је дуго одбијала да потпише Споразум, али је то на крају учинила 1991. године. Већ до 1993. ИАЕА је завршила свој посао у овој држави и констатовала како званична Преторија поштује прихваћене обавезе.⁵¹ Међутим, по међународне односе у целини и употребу силе већи проблем представљају три државе које овај уговор никада нису потписале и једна која се из њега повукла 2003. године (случај Северне Кореје, о чему ће бити више речи у наредном поглављу). Индија од самог почетка примене Споразума сматра да се тиме легализује подела на две категорије држава – оне којима је нуклеарно оружје дозвољено (*nuclear have*) и оне којима то није дозвољено (*nuclear have – nots*) и то је сасвим солидно објашњење због чега у њему неће да учествује, а Пакистан га сматра „дискриминаторским“ користећи идентичну аргументацију.⁵² „Оправдање“ званичног Тел Авива због чега власти јеврејске државе до данас нису потписале Споразум дао је професор Џералд Стајнберг (Gerald Steinberg) објашњавајући тезу о „израелској изузетности“ која се огледа како у географском положају земље, тако и регионалној (не)равнотежи снага због чега је неопходно ослањати се на „стратегију одвраћања“.⁵³ Ипак, најважнију светску међународну организацију изостајање три потписа није обесхрабрило. Наставило се разрађивањем нових иницијатива.

Важан покушај ограничавања даље „нуклеарне трке“ догодио се 1996. године када је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила Споразум о свеобухватној забрани нуклеарних проба којим се, у првом параграфу члана 1, утврђује да се „свака држава чланица обавезује да не врши никаква тестирања нуклеарног оружја или било какву другу нуклеарну експлозију, као и да забрани и спречи сваку такву експлозију на местима под њеном јурисдикцијом или контролом“, док се у другом параграфу истог члана „свака држава обавезује

⁵⁰ “Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)”, UNODA, New York, 1970, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>

⁵¹ Thomas C. Reed, Danny B. Stillman, *The Nuclear Express: A Political History of the Bomb and its Proliferation*, Zenith Press, Minneapolis, 2009, pp. 54-67.

⁵² Ibid., pp. 236-267.

⁵³ Gerald Steinberg, “Examining Israel’s NPT exceptionality: 1998–2005”, *The Non Proliferation Review*, Vol. 13, No. 1, 2006, pp. 117-141.

да се уздржи од изазивања, охрабривања или учешћа на било који начин у обављању тестирања или експлозије нуклеарног оружја⁵⁴. За разлику од цивилног нуклеарног програма, који је везан за реакторе и својеврсне „лабораторijske услове“, војни програм подразумева и тестирања на отвореном простору или испод површине мора. Ово је био индиректан начин да се спречи даља производња нуклеарног оружја.

Међутим, овај споразум никада није ступио на снагу, пошто га нису ратификовале све земље.⁵⁵ У члану XIV Споразума се наводи да ће ступити на снагу када га ратификују све земље које имају или показују амбицију да развију војни и/или мирнодопски нуклеарни програм, или су на други начин повезане са нуклеарним истраживањима: Алжир, Аргентина, Аустралија, Аустрија, Бангалдеш, Белгија, Бразил, Бугарска, Велика Британија, Вијетнам, Египат, Заир (данашњи ДР Конго), Израел, Индија, Индонезија, Иран, Италија, Јапан, Јужна Кореја, Јужноафричка Република, Канада, Кина, Колумбија, Мађарска, Мексико, Норвешка, Немачка, Пакистан, Перу, Пољска, Румунија, Русија, САД, Северна Кореја, Словачка, Турска, Украјина, Финска, Француска, Холандија, Чиле, Швајцарска, Шведска и Шпанија.

Међу најважнијим земљама које нису ратификовале овај споразум су САД, Кина, Иран, Израел, Египат, Мијанмар, Тајланд, Јемен и Зимбабве, а још се на овој листи налазе и Источни Тимор, Свазиленд, Шри Ланка, Соломонова острва, Сао Томе и Принсипе, Непал, Папуа Нова Гвинеја, Комори и Гамбија. За судбину овог документа је важно и што га три нуклеарне силе уопште нису ни потписале: Индија, Пакистан и Северна Кореја. Упркос томе што су мишљења „нуклеарних песимиста“ утицала да две водеће нуклеарне силе отпочну преговоре и добровољно се одрекну већег дела својих нуклеарних потенцијала, као и да две европске нуклеарне силе издвајају мање за те намене последњих деценија, генерално посматрано реалистички поглед је превладао. Када се говори о четири поменуте земље, смањење не значи и потпуно одрицање, а како су догађаји из друге половине деведесетих и двехиљадитих показали, нуклеарна трка се наставила и још три државе су стекле статус нуклеарних сила. Индија је коначно потврдила свој статус, а за њом су то врло брзо учинили и Пакистан и Северна Кореја. На путу да то учини и постане десета војна нуклеарна сила је Иран. „За Иран се тврди да тајно ради на нуклеарном програму. 2003. године је Међународна агенција за атомску енергију (ИАЕА) закључила да Иран предузима тајне нуклеарне активности, Иран је пристао на контролу овог тела УН, које и данас наставља са инспекцијским активностима

⁵⁴ “A/50/1027”, UN Documents, United Nations, New York, 10 September 1996, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26&lang=en

⁵⁵ Предвиђено је и да се у случају неуспеха сазове нова конференција на којој би ово питање било поново размотрено.

у овој земљи. Али и Иран наставља са активностима обogaћивања уранијума за које тврди да имају искључиво мирољубиву сврху.⁵⁶ Као што је случај са иранским програмом, у јавности се током деведесетих и почетком двехиљадитих доста шпекулисало да „тајне активности“ спроводе и Ирак, Сирија и Либија, а „Алжир се, такође, помиње као земља која није одустала од нуклеарних аспирација, мада постоји потпуна несигурност у погледу одлучности и интензитета тежње ове земље ка стицању нуклеарног оружја“.⁵⁷ Наставак „нуклеарне трке“ у свету је реалност, тај процес се не може зауставити. Ни активности УН на том плану нису донеле много. Може се само констатовати како се процес наставља и испитивати каквог ће утицаја имати на регионалну и глобалну безбедност. „Нуклеарни оптимисти“ остају при ставу да то може утицати на осигуравање безбедности, пошто нуклеарне силе неће директно ратовати између себе. Уколико између њих сукобљавања и буде, онда ће оно бити просторно ограничено, индиректно и применом асиметричних метода.

ПЕРИОД ПОСТБИПОЛАРНОСТИ: КОНТИНУАЛНО ПОВЕЋАВАЊЕ БРОЈА НУКЛЕАРНИХ СИЛА

Упозорења „нуклеарних песимиста“ су имала само ограничен домет. „Праксу међународне политике претходних шест деценија одликује, дакле, противречан процес: ширење и умножавање нуклеарног оружја, с једне, и покушаји смањивања његове количине и броја власника са друге.“⁵⁸ Покушаји смањивања и ограничавања нуклеарних потенцијала се пре свега огледају у активностима УН и поменутих споразумима. Међутим, како се може видети у Табели 2 од девет држава које поседују нуклеарно наоружање само три су последњи споразум и ратификовале (Русија, Француска и Велика Британија), још три су га потписале али га нису и ратификовале (САД, Кина и Израел који ионако не признаје да поседује нуклеарно оружје), док га три земље уопште нису потписале.

При томе, осим САД, Русије, Француске и Велике Британије, које су смањиле или ограничиле број нуклеарних бојевих глава, преосталих пет су наставиле да њихов број увећавају. Такође, Кина је уз Индију и Израел наставила и са развијањем „стратешке тријаде“, односно унапређивањем средстава за лансирање нуклеарних бојевих галава са копна (интерконтиненталне балистичке ракете), мора (подморнице способне да изврше овај задатак) и из

⁵⁶ Žaklina Novičić, „Nuklearno oružje u međunarodnoj politici“, op. cit., стр. 509.

⁵⁷ Ibid., стр. 510.

⁵⁸ Ibid., стр. 506.

ваздуха (авиони бомбардери). Тиме је „убојитост“ њиховог нуклеарног оружја повећана.

Карактеристично за последње три нуклеарне силе јесте да су свој програм заокружиле у постбиполарном периоду. Насупрот познатим тезама о „крају историје“ и „демократском миру“ који ће коначно уследити, Индија, Пакистан и Северна Кореја су наставиле са истраживањима и нуклеарним пробама, руководећи се стратегијом одвраћања у осигуравању националне (државне) безбедности.

Табела 2: Нулеарни потенцијал у свету⁵⁹

Земља (нуклеарна сила)	Статус нуклеарне силе	Могућност употребе	Укупно бојевих глава	Активних бојевих глава	Однос према ГС УН А/50/1027
Русија	потврђена	стратешка тријада	7700	1582	ратификован
САД	потврђена	стратешка тријада	7100	1597	потписан
Француска	потврђена	подморнице и авиони	300	290	ратификован
Кина	потврђена	стратешка тријада	260	непознато	потписан
Велика Британија	потврђена	подморнице и авиони	225	150	ратификован
Индија	декларисана	стратешка тријада	90-110	непознато	непотписан
Пакистан	декларисана	балистичке ракете и авиони	100-120	непознато	непотписан
Северна Кореја	декларисана	балистичке ракете	<8	непознато	непотписан
Израел	недекларисана	стратешка тријада	80 (200)	непознато	потписан

⁵⁹ Према: James Hacket (ed.), *The Military Balance*, Institute for Strategic Studies: Routledge, London, 2012, pp. 111-169. Подаци су упоређени са извештајем о капацитетима

Између 11–13. маја 1998. године Индија је извела укупно пет подземних нуклеарних тестова и показала да располаже импресивним нуклеарним наоружањем, али су јој због тога уведене санкције од стране САД, Канаде, Јапана и Велике Британије, док је дипломатску реакцију Кине обележила оштра реторика.⁶⁰ Међутим, оно што је још више забринуло све међународне актере, била је брза реакција Пакистана. Као одговор пакистанске власти су две недеље касније, 28. маја исте године, извршиле прво нуклерано тестирање у својој историји, на југозападу земље у провинцији Белуџистан, под кодним називом „Чагај-1“ (*Chagai-1*). Као што су у Индији одлучили да почну производњу нуклеарне бомбе после пораза у рату са Кином, тако су и у Пакистану одлучили да са истим послом почну пошто су поражени у рату са Индијом 1965. (иако је овај рат завршен без промене граница и формалних уступака било које стране) и поготово 1971. године, када је дошло до стварања државе Бангладеш на територији дотадашњег Источног Пакистана. На покретање програма развоја нуклеарног оружја директно је утицао тадашњи премијер Зулфикар Али Буто (Zulfikar Ali Bhutto), који је 1972. именован Мунира Ахмеда Кана (Munir Ahmad Khan) за руководиоца пројекта, с циљем да нуклеарна бомба буде направљена у наредне четири године. Али Буто је после пораза 1965. године изјавио: „Ако Индија прави бомбу и ми ћемо је направити, макар остали гладни и јели лишће хиљаду годину. Хришћани имају бомбу, Јевреји имају бомбу, а сада и Хиндуси имају бомбу. Зашто да муслимани немају бомбу?“⁶¹ То је пакистански поглед на стратегију „нуклеарног одвраћања“.⁶² Фероз Хасан Кан (Feroz Hasn Khan) упоређује позицију Пакистана са хладноратовским околностима у Европи и наводи: „Пакистан се налази у ситуацији која је слична позицији НАТО-а током Хладног рата. Постоје географске празнине и коридори као што су постојали у Европи, који се могу користити од стране индијских оклопно-механизованих

нуклеарних сила које сваке године објављује америчко Удружење за контролу наоружања (*Arms Control Association*), а на основу информација које добијају од следећих организација: Federation of American Scientists, International Panel on Fissile Materials, U.S. Department of Defense, U.S. Department of State. Додатне информације се могу добити на интернет страници: <http://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>

⁶⁰ Charan Wadhva, “Costs of Economic Sanctions: Aftermath of Pokhran II”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 33, Issue 26, 27 June – 3 July 1998, pp. 1604-1607. Кинески министар спољних послова је истакао да је „шокиран и да снажно осуђује“ нуклеарне пробе индијске војске и позвао је међународну заједницу да „усвоји јединствен став о захтеву Индији да заустави развој нуклеарног програма.“ (“China’s Reaction to India’s Nuclear Tests”, *CNS Center for Nonproliferation Studies Monterey Institute of International Studies*, Resources on India and Pakistan, 1999)

⁶¹ Sublete Carey, “Pakistan’s Nuclear Weapons Program: The Beginning”, *Nuclear Weapons Archive*, 2 January 2002, <http://www.nuclearweaponarchive.org/Pakistan/PakOrigin.html>

⁶² Bhumitra Chakma, *The Politics of Nuclear Weapons in South Asia*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, p. 42.

снага. Са релативно мањим конвенционалним снагама и без адекватних техничких средстава, посебно система за надзор и рано упозоравање, Пакистан се мора ослањати на вођење активне нуклеарне политике“.⁶³ Већ 6. јуна 1998. године Савет безбедности УН је једногласно донео Резолуцију 1172, којом „осуђује тестове и захтева од обе земље да се уздрже од даљих тестирања“.⁶⁴ Упркос Резолуцији Савета безбедности, којом су позване да престану са развојем балистичких ракета и фисионих материјала, обе земље су наставиле са истраживањима повезаним са војним нуклеарним програмом⁶⁵. Пакистан је (за сада) последње тестирање балистичких ракета домета до 2.750 километара способних да носе нуклеарне бојеве главе обавио у пролеће 2015. године.⁶⁶

Од стране Индије је на притиске међународне заједнице, у августу 1999. одговорено представљањем „Нуклеарне доктрине Индије“ (*Indian Nuclear Doctrine*), и у поглављима 2.1–2.3. и 2.6. се прецизира како се то чини у циљу спровођења „политике одвраћања“, те како Индија „неће прва деловати“.⁶⁷ Индијски спољнополитички секретар и саветник премијера за националну безбедност Шившанкар Менон (Shivshankar Menon) је 2010. године поновио да „индијска нуклеарна доктрина одражава стратешку културу народа, са нагласком на одвраћање, она подразумева да никада неће бити употребљено против других држава које не поседују нуклеарни арсенал и директно је повезана са тежњама да дође до нуклеарног разоружавања. Ми смо јасно ставили до знања да развијамо нуклеарно оружје ради наше безбедности, али истовремено наш циљ остаје да ослободимо свет од нуклеарног оружја и у том контексту посматрано, спремни смо да преуземо све неопходне обавезе како би се постигао тај циљ. /.../ Све у свему, постоји индијски начин, индијски поглед и индијска пракса у погледу улоге и коришћења силе. Ми не тврдимо да је наш пут бољи или лошији од начина како то друге земље раде. То је

⁶³ Feroz Khan, “Challenges to Nuclear Stability in South Asia”, *Nonproliferation Review*, Vol. 10, No. 1, Spring 2003, p. 65. Идентичне закључке аутор понавља и у монографији: *Eating Grass: The Making of the Pakistani Bomb*, Stanford Security Studies: Stanford University Press, Stanford, 2012.

⁶⁴ “UN SC Resolution 1172”, United Nations, New York, 6. June 1998, <http://www.un.org/press/en/1998/sc6528.doc.htm>

⁶⁵ Dittmer Lowell, *South Asia's nuclear security dilemma: India, Pakistan, and China*, M.E. Sharpe, Armonk (NY), 2005, p. 186.

⁶⁶ Shaheen 3 Missile Test, Press Release No PR61/2015-ISPR”, Pakistan Army, Inter Service Public Relations, 9 March 2015, www.ispr.gov.pk

⁶⁷ “Draft Report of National Security Advisory Board on Indian Nuclear Doctrine”, National Security Advisory Board, New Delhi, 1999, <https://fas.org/nuke/guide/india/doctrine/990817-indnucl.d.htm>

⁶⁸ “Speech by Shivshankar Menon: The Role of Force in Strategic Affairs”, Government of India, Ministry of External, New Delhi, 21 October 2010, <http://www.mea.gov.in/Speeches->

результат наших искустава, наше историје и сматрамо да најбоље одговара нашим потребама.”⁶⁸

Последња у низу потврђених нуклеарних сила је Северна Кореја. За нуклеарни програм ове државе су везана два куриозитета. Први, Северна Кореја је једина земља на свету која је (поносно) најавила своје прво нуклеарно тестирање! Све остале државе су припремне радње и сам чин тестирања држале у максималној тајности. Најављено је 3. октобра, а извршено 9. октобра 2006. Три године касније власти ове земље су објавиле да поседују нуклеарно оружје. У извештају америчког Министарства одбране из 2012. се наводи да је то „релативно једноставно“ оружје, али се истовремено упозорава да Северна Кореја поседује и хемијско и биолошко оружје.⁶⁹ У мају 2009. извршена је нова нуклеарна проба, а између 2–4. јула 2009. Северна Кореја је испалила најмање једанаест балистичких ракета у Јапанско море. Била је то очигледна демонстрација власти из Пјонгјанга да поседују не само нуклеарну бојеву главу, већ и балистичке ракете које могу да их пренесу до циљева. Истовремено, био је то и одговор америчком председнику Бараку Обами који је недељу дана раније потписао указ о продужавању санкција против Северне Кореје. Последњу нуклеарну пробу Северна Кореја је извршила у септембру 2016, претпоследње тестирање балистичких ракета у јуну 2014. године (типа *Rodong-1*), а последње јула 2017. године. Последње лансирање је било одговор режима у Пјонгјангу на заједничке активности оружаних снага САД и Јужне Кореје, а пре свега на постављање (против)ракетних система на Корејском полуострву. *Савет безбедности УН је 2. марта 2016. једногласно донео одлуку о успостављању оштрих санкција против ове државе.*

Други куриозитет везан за Северну Кореју јесте што пресудни тренутак за развој нуклеарног програма представља успостављање везе са Пакистаном, због чега се обе земље често спомињу у контексту пролиферације технологија. Односно, упрошћено речено: пакистански стручњаци су, највероватније уз сагласност државних институција, продавали „рецепт“ о производњи нуклеарне бомбе. Пакистански нуклеарни физичар Абдул Кадир Кан (*Abdul Qadeer Khan*), директор Истраживачке лабораторије у Кахути (*Kahuta Research Laboratories*) је почетком двехиљадитих означен од стране америчке администрације као одговоран за трансферисање информација ка научницима у Северној Кореји, Ирану и Либији. У 2004. години су процурели подаци о признању Абдула Кадира Кана да је Северна Кореја деведесетих година имала приступ пакистанским нуклеарним технологијама, што је поприлично

Statements.htm?dtl/798/Speech+by+NSA+Shri+Shivshankar+Menon+at+NDC+on+The+Role+of+Force+i

⁶⁹ “Military and Security Developments Involving the Democratic People's Republic of Korea”, US Department of Defence, Washington D.C., 2012.

узбуркало светску јавност.⁷⁰ Током августа 2017. године „Њујорк тајмс“ је, позивајући се на процену Мајкла Елемана (Michael Elleman) са Међународног института за стратешке студије (*International Institute for Strategic Studies*), објавио како су мотори за севернокорејске балистичке ракете набављени у Украјини. Још је и додао да су „истражитељи УН потврдили да је Северна Кореја пробала да украде информације о ракетама од украјинске војне индустрије.“⁷¹ Украјинске власти су брзо демантовале вест, али тврдње америчког експерта треба пажљиво размотрити. Наиме, Северна Кореја је све до претпоследњег лансирања ракета 2014. године имала великих проблема, пошто ракете нису постизале очекивани домет нити су биле довољно прецизне. Разлог су били управо недовољно софистицирани мотори. Последње лансирање 2017. године је показало како је тај недостатак у доброј мери отклоњен. С обзиром на изражену дестабилизацију у Украјини и да власт није способна да контролише многе процесе у земљи, па тако и трговину осетљивим технологијама, а да су на територији Украјине остале фабрике које су биле део совјетског ракетног програма, Елеманову шпекулацију никако не треба одбацити. За међународну заједницу, ма шта под тим појмом подразумевали, ово је врло проблематично пошто, једнако као и Северна Кореја, и друге државе пре или касније могу доћи до поверљивих информација о конструкцији нуклеарних бојевих глава и ракетних носача, а то може бити случај чак и са недржавним актерима (терористичке групе, мултинационалне корпорације, приватне војске итд.). Због тога севернокорејски пример представља у сваком погледу преседан, који до данас највеће светске силе, кључни актери међународних односа нису успеле да реше. Покушаји решавања питања севернокорејског нуклеарног програма започели су још у другој половини деведесетих, када су америчке обавештајне службе процениле да се нагло повећава производња плутонијума у тој земљи.⁷² Ипак, политички притисци и економске санкције нису натерале режим у Пјонгјангу да заустави пројекат, а у тренутку када је већ довољно одмакла са сопственим истраживањима, 2003. године, Северна Кореја је иступила из Споразума о неширењу нуклеарног наоружања (*Non-Proliferation Treaty*). Исте године су започели преговори „шесторке“ (*six-party talks*), разговори о нуклеарном програму у мултилатералном формату, у којима су учествовали Северна Кореја, Јужна Кореја, Кина, Русија, Јапан и САД. Резултат свега је био да су 2005. године севернокорејске власти после признања да поседују нуклеарно оружје, изразиле спремност да разговарају о његовом

⁷⁰ William J. Board, David E. Sanger, “North Korea’s Missile Success Is Linked to Ukrainian Plant, Investigators Say”, *The New York Times*, Aug. 14, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/08/14/world/asia/north-korea-missiles-ukraine-factory.html?mcubz=0>

⁷² David Albright, Frans Berkhout, William Walker, *Plutonium and Highly Enriched Uranium, 1996: World Inventories, Capabilities, and Policies*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 1997, p. 303.

уништавању⁷³. Током преговора „шесторке“ 2007. Северна Кореја је најавила да се припрема за гашење својих главних нуклеарних објеката. Ипак, све су прилике да се радило о дипломатском маневру и „куповини времена“, пошто је извршила две нуклеарне пробе 2006. и 2009. године, а такође је тестирала и ракете дугог домета сопствене производње (типа *Taepodong-2*). Упорно, као и Индија и Пакистан, Северна Кореја наставља са развојем нуклеарног оружја по сваку цену.

Овакав расплет је утицао да поједини (амерички) аутори поново наступају са позиција (агресивних) „нуклеарних оптимиста“ наводећи како се, пошто је већ фактички успео севернокорејски нуклеарни програм, сада исто право мора дозволити и Јапану, Јужној Кореји и Аустралији, како би се успоставила адекватна (нуклеарна) равнотежа снага у региону Пацифика.⁷⁴ Такође, оно што је важно јесте и да САД изгледа мењају доктрину употребе нуклеарног оружја. До сада је појам нуклеарног оружја био повезиван са масовним разарањима и акцијама широког обима, а према тврдњама америчких медија, које су уследиле свега неколико дана после објаве Северне Кореје да је извршила термонуклеарно тестирање, за време другог мандата Барака Обаме (Barack Obama) САД су развиле програм производње „редукованих атомских бомби“.⁷⁵ Само током 2013. године САД су на овај пројекат потрошиле десет милијарди долара, док су процене да ће целокупан програм, који треба да буде завршен до 2045. коштати хиљаду милијарди долара. Амерички научници су унели извесне измене у конструкцији бомбе типа Б61, па нове тактичке бојеве главе имају снагу свега око 2% у односу на снагу бомбе бачене на Нагасаки. Како наводе заговорници развоја овог програма, то омогућава гађање војних циљева и инсталација нуклеарним бомбама, при чему не би долазило до контаминације већих географских простора, нити би узроковало страдање цивилног становништва. На челу тима за конструкцију „редуковане атомске бомбе“ био је генерал Џејмс Картрајт (Gen. James Cartwright), уједно и саветник председника Обаме за ово питање, и он је оценио да успех америчког пројекта чини „употребу нуклеарног оружја врло замисливом“. Намере САД забрињавају Русију и Кину, а део руских теоретичара поставља питање каква будућност америчко-руских односа може бити уколико НАТО буде развијао

⁷³ Lee Jae-Bong, "U.S. Deployment of Nuclear Weapons in 1950s South Korea&North Korea's Development: Toward Denuclearization of the Korean Peninsula", *The Asia-Pacific Journal, Japan Focus*, Volume 7, Issue 3, Number 3, 2009, pp. 2-15, http://www.japanfocus.org/-Lee-Jae_Bong/3053

⁷⁴ Christine M. Leah, "Time to Japan to Get Its Own Nuclear Weapons", *The National Interest*, December 3, 2014, <http://nationalinterest.org/feature/time-japan-get-its-own-nuclear-weapons-11773>

⁷⁵ William Broad, David Sanger, "Smaller Bombs Are Adding Fuel To Nuclear Fear", *New York Times*, 12 Jan 2016, A 1.

овакве програме?⁷⁶ Према Војној доктрини Руске Федерације усвојеној 2010. године, нуклеарно оружје ће се користити „као одговор на употребу нуклеарних и других врста оружја за масовно уништење против Русије или њених савезника, као и у случају агресије против Русије са коришћењем конвенционалног оружја, када је угрожено само постојање државе“.⁷⁷

Питање се поставља са правом јер, пошто је амерички развој нуклеарног програма од 1939. године представљао почетак „нуклеарне трке“ у свету, нова технологија може означити започињање новог циклуса и још једног круга који ће трајати наредних деценија. „Нуклеарни оптимизам“ Кенета Волца би могао почети да бледи уколико у употребу уђу „мини-атомске бомбе“. Одлуке о њиховом коришћењу доносиле би се са мање ризика и последица, те би вероватно и употреба била чешћа. Две суперсиле су избегавале да користе „масивне нуклеарне бојеве главе“, јер би штета у сваком погледу била огромна. У тактичком смислу, са мањим бомбама би се пуно тога променило у приступу. Хладноратовски период и биполарни поредак обележила је масовна производња нуклеарних бојевих глава и повећавање броја нуклеарних сила, али чињеница је да нуклеарно оружје није ниједанпут употребљено. Постхладноратовски период и постбиполарни поредак, који је од асиметричне једнополарности почео да се „креће“ ка мултиполарности, по свој прилици ће карактерисати употреба нуклеарног оружја.

ЗАКЉУЧАК

Упркос бројним тезама како ће постбиполарни поредак означити „крај историје“ и да ће инструменти „меке моћи“ бити важнији за остваривање интереса најважнијих актера у светској политици, пратећи и „хоризонтални“ и „вертикални“ развој нуклеарних потенцијала држава намеће се закључак како се у међународним односима мало шта променило. Нуклеарна трка се наставља, истина у новим условима, али чињеница је и са бројним актерима. „Хоризонтални“ развој нуклеарног наоружања подразумева да ову врсту тврде моћи поседује све већи број држава. Током хладноратовског периода било је седам нуклеарних сила, а на крају ове историјске етапе шест – пошто се Јужноафричка Република добровољно одрекла свог потенцијала. У постбиполарном свету их је девет, а сасвим је могуће да се овом „ексклузивном клубу“ у наредним деценијама придружи и десета земља – Иран. Упозорења „нуклеарних песимиста“ су само делимично уродила плодом, резултирајући

⁷⁶ Вячеслав Круглов, Михаил Сосновский, „Политика НАТО в отношении ядерного оружия“, *Обзореватель*, Но. 8, 2008, стр. 42-54.

⁷⁷ „Военная доктрина Российской Федерации“, Президент Российской Федерации, Москва, 2010, <http://www.kremlin.ru/supplement/461>

усаглашавањем низа споразума који су, међутим, остали до краја непримењени. Државе које желе да легитимизују статус велике силе у међународним односима, попут Индије – инвестирају у развој нуклеарног наоружања мало се обазирјући на санкције и упозорења осталих држава и међународних организација, исто као и актери попут Северне Кореје и Израела (у ову групу треба сврстати и Иран) које то чине како би успоставиле регионалну равнотежу снага. Ове земље се пре одлучују на увећавање потенцијала тврде моћи (или тачније речено – најтврђе могуће моћи), него на коришћење инструмената меке моћи, ослањање на међународно право или политичке преговоре. Појам тврде моћи је за њих директно повезан са очувањем суверенитета и одбраном територијалног интегритета и то апсолутно нема никакве везе са структуром светског политичког система. Без развоја војног нуклеарног потенцијала Совјетски Савез никада не би могао постати суперсила; Велика Британија и Француска не би успеле да се супротставе „совјетској претњи“ у Европи; Кина би тешко учврстила своју позицију у источној Азији и парирала, с једне стране, Јапану који од седамдесетих користи економску моћ као средство ширења утицаја и позиционирања у светској политици, а с друге стране Индији која никада није прихватила успостављену границу на Хималајима; Индија се, опет, одлучила на такав корак због „кинеске претње“, што је узроковало реакцију Пакистана; Израел и Северна Кореја су увећавале тврду моћ због нерегулисаних односа са најближим суседима. Ирански нуклеарни програм треба посматрати и као одговор на израелски, а идеје како сада исто право треба дозволити и Јапану, Јужној Кореји и Аустралији је одговор на промену баланса потенцијала тврде моћи у региону Пацифика. Планови САД да развију „редуковану нуклеарну бомбу“ указују да ова земља убудуће (поново) планира да употреби нуклеарно оружје. То је вероватно и одговор на (незауостављиво?) повећавање броја нуклеарних сила. Посматрано из угла САД, ограничени нуклеарни удари, који не би доводили до великих људских жртава и материјалних разарања би могли утицати на успоравање „нуклеарне трке“? Ово се може испоставити и као тачно, али и као погрешно. Јер, нуклеарно оружје се од низа држава пре свега развијало због примене стратегије одвраћања. Уколико долази до темељне промене овог принципа, па поседовање ове врсте тврде моћи више не буде „одвраћало непријатеља“, онда ће све нуклеарне силе морати да размишљају о промени доктрине и његовој употреби у офанзивне сврхе. У сваком погледу, нуклеарно оружје остаје најважнији инструмент тврде моћи. Изузимајући по свему специфичан јужноафрички пример, никога се није одрекао. Кључна карактеристика међународних односа остаје њихова анархичност, и без обзира да ли се одигравају у условима (постхладноратовске) једнополарности, (хладноратовске) биполарности или (тренутно обликујуће) мултиполарности државе као кључни актери имају потребу да увећавају потенцијале тврде моћи.

ЛИТЕРАТУРА

- „A/50/1027“, UN Documents, United Nations, New York, 10 September 1996, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26&lang=en
- Albright, David, Berkhout, Frans, Walker, William, *Plutonium and Highly Enriched Uranium, 1996: World Inventories, Capabilities, and Policies*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 1997.
- Alperovitz, Gar, *Atomic diplomacy: Hiroshima and Potsdam – The use of the atomic bomb and the American confrontation with Soviet power*, Simon & Schuster, New York, 1965.
- Андрюшин, И. А., А. К. Чернышёв, Ю. А. Юдин, *Укрощение ядра. Страницы истории ядерного оружия и ядерной инфраструктуры СССР*, Типография «Красный Октябрь», Саров: Саранск, 2003.
- Bates, Crispin, *Subalterns and Raj: South Asia Since 1600*, Routledge, London, 2007.
- Bernstein, Jeremy, *Hitler's Uranium Club: The Secret Recordings at Farm Hall, Copernicus*, New York, 2001.
- Board, William J., Sanger, David E., „North Korea's Missile Success Is Linked to Ukrainian Plant, Investigators Say“, *The New York Times*, Aug. 14, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/08/14/world/asia/north-korea-missiles-ukraine-factory.html?mcubz=0>
- Bourelle, Patrick, „1960: le projet de constitution d'une force de frappe océanique stratégique comme réponse à la menace soviétique“, *Revue historique des armées*, mars 2004, pp. 63-73.
- Broad, William, Sanger, David, „Smaller Bombs Are Adding Fuel To Nuclear Fear“, *The New York Times*, 12 Jan 2016, A 1.
- Burrows, William, Windrem, Robert, *Critical mass: the dangerous race for superweapons in a fragmenting world*, Simon&Schuster, New York, 1994.
- Busch, Nathan, *Assessing the Optimism-Pessimism Debate: Nuclear Proliferation, Nuclear Risks, and Theories of State Action*, University of Toronto, Toronto, 2001.
- Busch, Nathan, *No End in Sight: The Continuing Menace of Nuclear Proliferation*, University of Kentucky, Lexington, 2004.
- Carey, Sublete, „Pakistan's Nuclear Weapons Program: The Beginning“, *Nuclear Weapons Archive*, 2 January 2002, <http://www.nuclearweaponarchive.org/Pakistan/PakOrigin.html>
- Chakma, Bhumitra, *The Politics of Nuclear Weapons in South Asia*, Ashgate Publishing Company, Burlington, USA, 2011.
- Chengappa, Raj, *Weapons of peace: the secret story of India's quest to be a nuclear power*, Harper Collins Publishers, New Delhi, 2000.

- Cohen, Avner, *Israel and the Bomb*, Columbia University Press, New York, 1998.
- Cohen, Avner, *The Worst-Kept Secret: Israel's bargain with the Bomb*, Columbia University Press, New York, 2010.
- Costigliola, Frank, *France and United States: The Cold Alliance Since World War II*, Twayne, New York, 1992.
- Dokos, Thanos, *Countering the Proliferation of Weapons of Mass Destruction: NATO and EU options in the Mediterranean and Middle East*, Routledge, London, 1998.
- „Draft Report of National Security Advisory Board on Indian Nuclear Doctrine“, National Security Advisory Board, New Delhi, 1999, <https://fas.org/nuke/guide/india/doctrine/990817-indnucl.htm>
- Gimbel, John, „U.S. Policy and German Scientists: The Early Cold War“, *Political Science Quarterly*, Volume 101, Number 3, 1986, pp. 433-451.
- Goldberg, Alfred, „The Atomic Origins of The British Nuclear Deterrent“, *International Affairs*, 40 (3), July 1964, pp. 409-429.
- Hackett, James (ed.), *The Military Balance*, Institute for Strategic Studies: Routledge, London, 2012.
- Hewlett, Richard G, Anderson, Oscar E., *The New World, 1939–1946*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1962.
- Irving, David, *The German Atomic Bomb. The History of Nuclear Research in Nazi Germany*, Simon Schuster, New York, 1966.
- Jae-Bong Lee, „U.S. Deployment of Nuclear Weapons in 1950s South Korea&North Korea's Development: Toward Denuclearization of the Korean Peninsula“, *The Asia-Pacific Journal, Japan Focus*, Volume 7, Issue 3, Number 3, 2009, pp. 1-17, http://www.japanfocus.org/-Lee-Jae_Bong/3053
- Jervis, Robert, *The Meaning of Nuclear Revolution: State Craft and the Prospect of Armageddon*, Cornell University Press, Ithaca, 1989.
- Jones, Reginald, *Most Secret War*, Hamilton, London, 1978.
- Khan, Feroz, „Challenges to Nuclear Stability in South Asia“, *Nonproliferation Review*, Vol. 10, No. 1, Spring 2003, 65.
- Khan, Feroz Hassan, *Eating Grass: The Making of the Pakistani Bomb*, Stanford Security Studies: Stanford University Press, Stanford, 2012.
- Kimbal, Daryl, „U.S. –Russian Nuclear Arms Control Agreements at a Glance“, *Arms Control Association*, Washington DC, June 2017, <https://www.armscontrol.org/factsheets/USRussiaNuclearAgreementsMarch2010>
- Kristensen, Hans, Norris, Robert, „Israeli nuclear weapons, 2014“, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 50, No. 6, 2014, pp. 97-115.
- Круглов, Вячеслав, Сосновский, Михаил, „Политика НАТО в отношении ядерного оружия“, *Обозреватель*, No. 8, 2008, стр. 42-54.

- Leah, Christine M., „Time to Japan to Get Its Own Nuclear Weapons“, *The National Interest*, December 3, 2014, <http://nationalinterest.org/feature/time-japan-get-its-own-nuclear-weapons-11773>
- Ledwidge, Bernard, *De Gaulle*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1982.
- „Les essais nucléaires: Chapitre I: Pourquoi A-T-On procédé à des essais d'armes nucléaires?“, Report N° 179, Sénat français, Paris, 1995, <http://www.senat.fr/rap/o97-179/o97-1798.html#toc32>
- Lieberman, Peter, „The Rise and Fall of the South African Bomb“, *International Security*, Vol. 26, No. 2, Fall, 2001, pp. 45-86.
- Lowell, Dittmer, *South Asia's nuclear security dilemma: India, Pakistan, and China*, M.E. Sharpe, Armonk (NY), 2005.
- Masiza, Zondi, „A Chronology of South Africa's Nuclear Program“, *The Nonproliferation Review*, Vol. 1, No. 1, Fall/Winter 1993, pp. 35-55.
- Medvedev, Zhores, Medvedev, Roy, *The Unknown Stalin*, Tauris, London, 2003.
- „Military and Security Developments Involving the Democratic People's Republic of Korea“, US Department of Defence, Washington D.C., 2012.
- Nailor, Peter, *The Nassau connection: the organisation and management of the British POLARIS project*, H.M.S.O., London, 1998.
- Naimark, Norman, *The Soviets in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*, Belknap, Evergreen (Co), 1995.
- Norris, Robert S., Kristensen, Hans M., „Global nuclear stockpiles, 1945–2006“, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 62, no. 4, July/August 2006, pp. 64-66.
- Novičić, Žaklina, „Nuklearno oružje u međunarodnoj politici“, *Međunarodni problemi*, Vol. LVII, br. 4, 2005, стр. 505-528.
- Payne, Keith, *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction*, University of Kentucky, Lexington, 2001.
- Первушин, Антон, *Астронавты Гитлера*, Эксмо: Яуза, Москва, 2004.
- Пророковић, Душан, „Изазови везани за образовање из области нуклеарне безбедности и програм Међународне агенције за атомску енергију (ИАЕА)“, *Култура полиса*, год. XII, бр.28, 2015, pp. 67-94.
- Reed, Thomas C., Stillman, Danny B., *The Nuclear Express: A Political History of the Bomb and its Proliferation*, Zenith Press, Minneapolis, 2009.
- „Rusija kategorički protiv prekida sporazuma START-3“, *Ruska reč*, 24. februar 2017, https://lat.ruskarec.ru/news/2017/02/24/rusija-kategorichki-protiv-prekida-sporazuma-start-3_708838
- Sagan, Scott Waltz, Kenneth, *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, W.W. Norton, New York, 1995.

- Segell, Glen, *Axis of Evil and Rogue States: The Bush Administration 2000–2004*, BN Letaba View, London, 2005.
- „Shaheen 3 Missile Test, Press Release No PR61/2015-ISPR”, Pakistan Army, Inter Service Public Relations, 9 March 2015, www.ispr.gov.pk
- Shapley, Deborah, „Nuclear Weapons History: Japan’s wartime Bomb Project revealed”, *Science*, Vol. 199, No. 4325, str. 152-157.
- Сосновский, Михаил, „Ядерная политика и ядерное оружие Франции”, *Журнал Национальная оборона*, 2004, № 4, <http://www.nationaldefense.ru/>
- „Speech by Shivshankar Menon: The Role of Force in Strategic Affairs”, Government of India, Ministry of External, New Delhi, 21 October 2010, <http://www.mea.gov.in/Speeches-Statements.htm?dtl/798/Speech+by+NSA+Shri+Shivshankar+Menon+at+NDC+on+The+Role+of+Force+i>
- Steinberg, Gerald, „Examining Israel’s NPT exceptionality: 1998–2005”, *The Non Proliferation Review*, Vol. 13, No. 1, 2006, pp. 117-141.
- Tahtinen, Dale, *The Arab-Israel Military Balance Today*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1974.
- Tepperman, Jonathan, „How Nuclear Weapons Can Keep You Safe”, *The Daily Beast*, 28. Aug 2009.
- „The MAUD Report, 1941. Report by MAUD Committee on the Use of Uranium for a Bomb”, *Atomic Archive*, <http://www.atomicarchive.com/Docs/Begin/MAUD.shtml>
- Trachtenberg, Marc, „Waltzing to Armageddon?”, *The National Interest*, No. 69, Fall 2002, pp. 144-152.
- „Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)”, UNODA, New York, 1970, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>
- „UN SC Resolotion 1172”, United Nations, New York, 6. June 1998, <http://www.un.org/press/en/1998/sc6528.doc.htm>
- „Военная доктрина Российской Федерации”, Президент Российской Федерации, Москва, 2010, <http://www.kremlin.ru/supplement/461>
- Wadhva, Charan, „Costs of Economic Sanctions: Aftermath of Pokhran II”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 33, Issue 26, 27 June–3 July 1998, pp. 1604-1607.
- Waltz, Kenneth, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*, Adelphi Papers, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London, 1981.
- Waltz, Kenneth, „Nuclear Myths and Political Realities”, *American Political Science Review*, vol. 84, no. 3, September 1990, pp. 731-745.
- Wilcox, FA, Wilcox, Clyde, *Japan’s Secret War: Japan’s Race Against Time to Build Its Own Atomic Bomb*, Da Capo Press, 1995.

Woolgar-James, Richard, „China’s nuclear submarines: The end of “No First Use?”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 19 NOVEMBER 2015, <http://thebulletin.org/chinas-nuclear-submarines-end-no-first-use8900>

Yearbook 2008: Armaments, Disarmament and International Security, Stockholm International Peace Research Institute: Oxford University Press, Stockholm: Oxford, 2008.

DEVELOPMENT OF MILITARY NUCLEAR POTENTIALS
IN THE POST-COLD WAR ORDER AS THE INSTRUMENT
OF THE HARD POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS

Dušan Proroković

Abstract: Despite numerous theses that the post-bipolar order will mark the "end of history" and that "soft power" instruments will be more important for realizing the interests of the most important actors in world politics, following the "horizontal" and "vertical" development of state nuclear potentials, it can be concluded that little has changed in international relations. In an anarchical environment, the state is protected by increasing the potential of hard power. Unlike the early 1990s, when there were six nuclear powers in the world, now there are nine. Besides three new powers, some old nuclear powers like China and Israel have significantly modernized their nuclear potential. The nuclear arms race continues in new conditions and with certain (legal) constraints, but also with more actors.

This work consists of four parts. In the introductory part is presented the development of the nuclear potentials of the states from the Second World War to the end of bipolarity. The second part explains the attitudes of realists (nuclear optimists) and idealists (nuclear pessimists) and the results of the work of the idealists. The third part analyzes the events from the 1990s to the present and examines the causes of the increase in the number of nuclear forces. The final part is concluding remarks.

Key words: nuclear weapons, nuclear powers, nuclear optimists, nuclear pessimists, nuclear dissuasion, proliferation.